

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**И. АРАБАЕВ атындагы
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

Д 13.20.618 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда

УДК 371:371.212.3:371.302

АЙТЫШОВА ЖАҢЫЛ ТОКТОСУНОВНА

**ЗЭЭНДҮҮ БАЛДАРДЫН ОКУУ ПРОЦЕССИН УЮШТУРУУНУН
ДИДАКТИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы

**Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын**

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2020

Диссертациялык иш Кыргыз-Өзбек университетинин педагогика жана психология кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи:

Кособаева Бакдолот – педагогика илимдеринин доктору, доцент
КР Билим берүү жана илим министрлигинин алдындагы Республикалык педагогикалык кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо институтунун Табигый-илимий жана математикалык билим берүү кафедрасынын башчысы

Расмий оппоненттер: **Алимбеков Акматали** – педагогика илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз-Түрк Манас университетинин педагогика кафедрасынын башчысы;

Шерматова Ильмира Кубанычбековна – педагогика илимдеринин кандидаты, С. Нааматов атындагы НМУнун педагогика жана окутуунун технологиясы кафедрасынын доценти

Жетектөөчү мекеме:

Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин педагогика жана психология кафедрасы (715600, Жалал-Абад ш., Ленин көчөсү, 57).

Диссертациялык иш 2020-жылы 27-ноябрда саат 15.30 да И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча Д 13.20.618 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51.

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51) жана Кыргыз билим берүү академиясынын (дареги:72000, Бишкек шаары, Эркиндик бульвары, 25) Илимий китепканаларынан жана дискеңештин сайтынан таанышууга болот (www.arabaev.kg).

Автореферат 2020-жылдын 27-октябрында таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин доктору, профессор**

Дюшеева Н.К.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу. Акыркы кездерде адамдын инсандык мүмкүнчүлүгүн изилдөөгө кызыгуу күчөп, инсандын тубаса шык жөндөмү, чыгармачылык ишмердиги жана аларды билим берүү системасында өнүктүрүү маселелери философия, социология, психология, этика, педагогика ж.б. илимдердин негизги изилдөө предметине айланды.

Республиканын коомдук турмушунда “Санариптештирүүгө өтүү”, “Таза коомду” куруу идеялары – жаңы үмүттөрдү жаратып, шыктуу, чыгармачылыкка жөндөмдүү адамдардын өнүгүүсүнө бүт шарттарды түзүү, ар бир адамдын потенциалдык мүмкүнчүлүктөрүн ачуу сыяктуу маселелер менен байланыштуу. Анткени, ар бир адамдын кайталангыс жекече өзгөчөлүктөргө ээ болуусу, ага жекече мамиле жасоону талап кылгандыктан, ал жекече мамиле өзгөчө билим берүүдө чоң мааниге ээ. Себеби ар бир окуучу жекече темпте, жекече стилде окуп, билим алат. Ошондуктан Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамында эң башкы принцип катары “шыктуу балдарды тандоо жана алардын чыгармачылык өсүүсүнө шарт түзүү” негизги принцип катары белгиленген. Ошондон улам билим берүү жаатында көптөгөн жаңылануулар жүргүзүлгөнү менен зээндүү балдарды окутуу процессин натыйжалуу уюштурууну жүргүзүү, алардын тубаса шык-жөндөмүн өнүктүрүү ж.б. маселелерине көңүл бурулбай жана ал маселелер изилдөөгө алынбай келе жаткандыгын баса көрсөтүүгө болот. Айрыкча «Билим берүү жөнүндөгү» мыйзамдагы жогоруда көрсөтүлгөн принцип бүгүнкү күндө жетекчиликке алынбай, зээндүү балдарга билим берүүнү жакшыртуу маселеси көңүлдүн сыртында калып, мектеп мугалимдери баланын зээндүүлүгүн жана чыгармачылык жөндөмдөрүн байкаган күндө да, анын талантынын толук ачылышына жана өнүгүүсүнө жардам бере албай келишүүдө.

Зээндүү балдарды өнүктүрүү дүйнөлүк педагогика илиминдеги эң негизги маселелердин бири катары Ф. Ганье, Л. Термен, Дж. Рензулли, Р. Стернберг, А. Танненбаум, Дж. Фельдхьюсен ж.б. эмгектеринде окутуунун психологиялык-педагогикалык проблемалары катары изилдөөгө алынган.

Орус окумуштуулары Б.М. Теплов жөндөмдүүлүктүн табиятын жана өнүгүшүн, В.П. Зинченко, А.М. Матюшкин, М.А. Холодная, К.С. Лейтес, А.И. Савенков, Б.Г. Ананьев, О.М.Дьяченко, В.А. Крутецкий, В.А. Петровский, В.Д. Шадриков ж.б. балдардын жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү – инсанды өнүктүрүү маселелерин изилдешкен.

Н.С. Лейтес, А.М. Матюшкин, В.И. Панов, В.П. Лебедева, Ю.Д. Бабева, С.Д. Дерябо, В.А. Орлов, В.С. Юркевич, Е.Л. Яковлева, В.А. Ясвин, А.И. Савенков ж.б. жалпы билим берүүчү жана кошумча билим берүү мекемелеринде зээндүү балдарды аныктоо жана аларды окутуу, зээндүү балдарды инсанга жана практикага багытталган программалардын негизинде окутуу, тарбиялоо, өнүктүрүү багытында изилдөөлөр жүргүзүшүп, зээндүү балдарды окутуунун жаңы моделин түзүү стратегиясын аныкташкан.

Мектепте зээндүү балдарды окутуу боюнча америкалыктардын тажрыйбаларын орус изилдөөчүлөрү Т.И. Кутова, Е.П. Ковязина, Ю.И. Кузнецова, Е.Г. Тищенко, С.Н. Цветкова ж.б. диссертациялык изилдөөлөрүндө белгилеп, көрсөтүшкөн.

Кыргызстанда акыркы жылдары кыргыз педагогикасынын өсүп-өнүгүшүн, учурдагы орчундуу проблемаларын, мектепти илимий негизде башкаруу, дидактиканын жана тарбиялоо процессиндеги алдыңкы иш тажрыйбаларын чагылдырган көптөгөн илимий монографиялар, окуу китептер, окуу куралдар жарык көрүп, көрүнүктүү илимпоздор И.Б. Бекбоев, Э. Мамбетакунов, Н.А. Асипова, Б.М. Кособаева ж.б. окумуштуулардын илимий эмгектеринде республикада билим берүүнүн теориялык жана практикалык маселелери терең иликтенген. Өзгөчө билим берүүнү реформалоо, компетенттүүлүк негизде адис даярдоо маселелери А.М. Мамытов, А.К. Наркозиев, Н. Дюшеева ж.б. диссертацияларында талдоого алынган. Бирок, бүгүнкү күнгө чейин Кыргызстандын мектептеринде зээндүү балдарга билим берүү маселелери атайын илимий иликтөөгө алынбай келүүдө.

Учурда коомдун социалдык турмушунда жүрүп жаткан өзгөрүүлөр, ар бир адамдагы тубаса шык-жөндөмдөрдү ачып берүү жана аларды турмуштук көйгөйлөрдү чечүүдө натыйжалуу пайдалануу зарылдыгы жана Республикабыздын жалпы орто билим берүү системасында жана предметтердин мазмундарындагы өзгөрүүлөр, окутууну уюштуруудагы өзгөчөлүктөр ж.б. зээндүү балдарга билим берүү (окутуу, тарбиялоо) маселелери кыргыз педагогика илиминде жеткиликтүү деңгээлде иликтөөгө алынбагандыгы жана билим берүү практикасында толук ишке ашырылбай жаткандыгынан улам бул проблеманы ишке ашыруунун зарылдыгы аталган изилдөөнүн актуалдуулугун аныктайт.

Зээндүү балдарды окутуу процессин уюштурууну дидактикалык жактан негиздөө проблемасы бир нече объективдүү **карама каршылыктардан жана аны чечүү зарылчылыгынан келип чыкты:**

– бардык мектептер үчүн ар бир предметтин окуу программасы зээндүү балдарды окутуунун талаптарына туура келбегендиги;

– мектепте окутулуучу предметтердин ички мазмундары, көлөмдөрүнүн зээндүү балдарды окутуунун талабына дал келбестиги жана аны ишке ашырууга мугалимдердин кесиптик даяр эместиги;

– мазмундун өзгөрүшүнө ылайык окутуунун жаңы технологияларын колдонуу менен зээндүү балдарды жаңыча окутууга болгон муктаждыктын өсүшү жана зээндүү балдар үчүн атайын мектептердин дээрлик аздыгы, атайын борборлордун жоктугу.

Жогоруда келтирилген карама - каршылыктарды эске алуу менен изилдөөнүн проблемасы аныкталды: жаңы талаптарга ылайык жалпы билим берүүчү мектептерде зээндүү балдарды окутуу процессин уюштуруунун дидактикалык негиздери кандай жана жаңыланган билим берүүнү зээндүү балдарга канткенде сапаттуу жеткирүүгө болот, зээндүү балдарды окутуучу мугалимдер кимдер, мектептеги, борборлордогу түзүлүүчү педагогикалык

шарттар кандай болуш керек? – деген комплекстүү суроолорду чечүүнүн жоопторун табуу зарылдыгы туулду.

Жогоруда көрсөтүлгөн проблемалар изилдөөбүздүн темасын “Зээндүү балдардын окуу процессин уюштуруунун дидактикалык негиздери” деп атоого жана Кыргызстандын мектептеринде зээндүү балдарга билим берүүнүн илимий-педагогикалык негиздерин талдоону шарттады.

Диссертациялык иштин темасы Кыргыз Республикасында зээндүү балдарга билим берүүнү жаңы сапаттык деңгээлге көтөрүү жана анын натыйжалуулугун арттыруу, зээндүү балдарга мектепте билим алуусун уюштуруунун дидактикалык негиздерин иштеп чыгуу менен байланышкан.

Изилдөөнүн объектиси: орто мектептерде зээндүү балдарды окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: зээндүү балдарды окутуу процессин уюштурууну дидактикалык жактан негиздөө.

Изилдөө темасынын мекемелердин илимий-изилдөө иштеринин планы менен байланышы. Диссертациялык иштин темасы Кыргыз-Өзбек университетинин илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планына кирет.

Изилдөөнүн максаты: зээндүү балдардын билим берүү процессин уюштуруунун дидактикалык негиздерин теориялык жана методикалык жактан негиздөө жана методикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Бул максаттарга жетүү үчүн төмөнкүдөй **милдеттер** коюлган:

1. Теориялык жана методикалык ыкмалардын, теориялардын, концепциялардын, педагогикалык булактардын негизинде зээндүү балдардын билим берүү процессин уюштуруунун дидактикалык негиздерин ачуу.

2. Педагогикалык шарттарды иштеп чыгуу жана компетенттүү мамилени негизинде билим берүү чөйрөсүнүн өзгөчөлүктөрүн аныктоо.

3. Эксперименталдык иштин жүрүшүндө зээндүү балдардын билим берүү процессин уюштуруу үчүн педагогикалык шарттардын натыйжалуулугун далилдөө жана анын негизинде методикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн натыйжаларынын илимий жаңылыгы: педагогикалык адабияттарда берилген зээндүү балдарга билим берүүнүн теориялык жана практикалык проблемалары жалпыланды: орто мектептерде билим берүүнүн максаттарына жана мамлекеттик окуу-нормативдик документтердин талаптарына ылайык зээндүү окуучуларга билим берүү процессин уюштуруу дидактикалык жактан алгач ирет негизделди; билим берүүнүн теориясындагы жана практикасындагы жаңыланууларды эске алуу менен зээндүү балдарды окутуу процессинин мазмуну такталып, аны ишке ашыруунун жана билим берүүнүн сапатын жогорулатуунун педагогикалык шарттары иштелип чыгып, педагогикалык эксперимент аркылуу далиленди; зээндүү балдарды окутуу процессин уюштуруу жана өткөрүү боюнча илимий-методикалык сунуштар иштелип чыкты.

Изилдөөдөн алынган натыйжалардын практикалык баалуулугу: Илимий изилдөөдө камтылган жоболор жана корутундулар, методикалык сунуштар жалпы билим берүүчү мектептерде зээндүү балдарды окутуу –

тарбиялоо процессин өркүндөтүүгө мүмкүнчүлүк берет жана мектеп мугалимдери өз ишине колдоно алышат. Дидактикалык жактан негизделген зээндүү балдарга билим берүү процессин уюштуруу мамлекеттик стандарттын, предметтик стандарттардын мектептин алдында койгон талаптарын толук кандуу аткарууга мүмкүнчүлүк берет; окутуу процессинин такталган мазмуну, иштелип чыккан педагогикалык шарттар зээндүү балдардын билим сапатын жогорулатууда, болочок кесибине зарыл даярдыкты түптөөдө мугалимдердин практикалык иштерине көмөк берет; окутуу процессин уюштуруу жана өткөрүү боюнча илимий-методикалык сунуштар республиканын мектептеринде эмгектенген мугалимдердин кесипкөйлүктөрүн арттырат, билим берүү системасын башкарууда колдонулат; билим алуудагы өз алдынча иштерин уюштуруу, дифференцирлөө менен окутуу идеяларын мугалимдер окутуу технологиясында, ал эми балдар өз алдынча окуу технологиясында ишке ашырышат. Диссертациянын материалдарын мугалимдердин билимин өркүндөтүүчү институттарда атайын программаларды түзүүдө, окутууда колдонууга болот.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Жалпы билим берүүчү мектептерде зээндүү балдарды окутуу процессин өркүндөтүү боюнча чет элдик жана ата мекендик окумуштуулардын изилдөөлөрүнүн натыйжаларын жана зээндүү балдарды окутуудагы жаңы тенденцияларды эске алуу, окутуу процесинин мазмунун компетенттик мамиленин өнүгүндө жаңылоону камсыз кылат.

2. Орто мектептерде компетенттик мамиленин негизинде зээндүү балдарга билим берүү процессин уюштуруунун мазмунун дидактикалык негиздөө жана аны ишке ашыруунун, билим берүүнүн сапатын жогорулатуунун педагогикалык шарттарын аныктоо, балдардын компетенцияларын калыптандыруунун моделин түзүүнү шарттайт.

3. Коюлган максатка ылайык уюштурулган педагогикалык эксперименттердин жыйынтыктары илимий божомолдоолордун туура экендигин далилдейт, мектептерде окуучулардын ой жүгүртүүсүн эң жогорку деңгээлине жеткирүүчү окуу процесстерин өркүндөтүүгө таасирин берет.

Издөнүүчүнүн жеке салымы: биринчи жолу Кыргызстандын мектептеринде зээндүү балдарга билим берүүнүн абалы аныкталып, зээндүү балдарды окутууну уюштуруунун теориялык жана методикалык маселелери дидактикалык жактан негизделди; аларды мектептерде ишке ашыруу окутууга компетенттик мамиле жасоонун жана баланын өз алдынча иштөөсүн кенен колдонуу менен билим алууну уюштуруунун мисалында көрсөтүлдү; зээндүү балдарга таалим-тарбия иштерин жүргүзүүдө, жаңы технологияларды колдонуу тандалып алынды; зээндүү балдарга билим берүү боюнча Кыргызстандын жалпы орто билим берүүчү мектептеринин практикасына колдонуу сунуш кылынды.

Изилдөөнүн натыйжаларынын тастыкталышы. Диссертациялык иштин теориялык жоболору жана практикалык жыйынтыктары Кыргыз-Өзбек университетинде, педагогика кафедрасында системалуу түрдө талкууланып, мектептердин иш практикасында сыналып, илимий иликтөөнүн натыйжалары илимий-практикалык конференцияларда жасалган баяндамаларда, мезгилдүү

басылмалардагы макалаларда, автор тарабынан жазылган илимий макалалардын РИНЦ журналдарда жарыяланып, апробацияланды. Изилдөөнүн айрым жыйынтыктары төмөнкү илимий конференцияларда талкууланган: Ош мамлекеттик социалдык университетинде 2012-жылдын декабрында «Самостоятельная работа как условие развития творческой активности одаренных». 2019-жылы июнь айында Наманган университетинде “Үй-бүлө жана коом” темасында илимий конференцияда “Работа с родителями одаренных детей”, Ж. Баласагын атындагы КУУда өткөрүлгөн “Патриотизм как основа политической идеологии и культуры Кыргызстана” аттуу социалдык-гуманитардык илимдер боюнча Ч. Айтматовдун 80 жылдыгына арналган илимий конференцияларда талкууланган.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын жарыяланышы. Диссертациянын негизги мазмуну изилденүүчүнүн жарык көргөн 24 илимий макалаларында чагылдырылган. Анын ичинде 3 макала Россия Федерациясында жарык көргөн: “Молодой Ученый”, Казань ш., “Самостоятельная работа как развитие творческой активности одаренных учащихся”; “Интернаука”, Москва, 2017, “Некоторые проблемы индивидуального обучения одаренных детей”; “Возрождение России начинается с учителя”, Кемерово, 2012-ж., “Подготовка педагога к взаимодействию с одаренными детьми” Известия вузов Кыргызстана Бишкек. 2014, “Балдардын билимин сапаттуу өнүктүрүүдө социалдык интеллекттин ролу”, “Жөндөмдүү балдарды изилдөөнүн кээ бир педагогикалык жолдору” // Известия вузов Кыргызстана. – Бишкек, 2005-ж.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү: Диссертация кириш сөздөн, үч главадан, жана сегиз параграфтан алардан келип чыккан корутундудан, жалпы жыйынтыктан жана сунуштардан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Изилдөөнүн мазмунунда илимий-педагогикалык жана илимий-методикалык милдеттерди чечүү каралып, ал милдеттер диссертациянын ар бир бөлүктөрүндө өз алдынча чечмеленген. Авторефератта ар бир милдеттин чечмеленүүсү ирети менен берилген.

Киришүүдө изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу негизделген. **“Зээндүү балдарга билим берүүнүн илимий-педагогикалык негиздери»** деп аталган изилдөөнүн биринчи главасында зээндүүлүктүн табияты, түрлөрү, жалпы эле зээндүү балдарды өнүктүрүүнүн жана Кыргызстандын орто мектептеринин шартында зээндүү балдарды өнүктүрүүнүн абалы жана шарттары аныкталган.

Бул главанын биринчи параграфы **«Зээндүү балдарга билим берүү педагогиканын теориясында жана практикасында»** деп аталып, бүгүнкү күндө зээндүүлүк проблемасы – өтө татаал, толук аныкталып бүтпөгөн психологиялык-педагогикалык проблемалардын бири болгондуктан, «интеллект», «креативдүүлүк», «шык», «жөндөмдүүлүк», «зээндүүлүк» түшүнүктөрүнүн маани-мазмуну чечмеленип, алардын байланышы такталып, ал маселелерди изилдөөнүн жаралышы, өнүгүшү жана азыркы учурдагы абалдары ачыкталды.

Адамдын жөндөмдүүлүктөрүнүн өзгөчөлүктөрү ХХ кылымдын 40-60-жылдарында Б.М. Тепловдун жана С.Л. Рубинштейндин көз караштары аркылуу өнүгүп отуруп, илимде жөндөмдүүлүк тубаса берилбей тургандыгы, ал эми адамга шык тубаса берилери белгилүү болгон. Б.М. Теплов адамдын жөндөмдүүлүктөрүнүн үч негизги белгисин бөлүп көрсөткөн:

- бир адамды башка адамдан айырмалап туруусу;
- кандайдыр бир ишмердүүлүктү аткаруунун ийгилигинин жыйынтыгы;
- жөндөмдүүлүк адамда болгон жана өздөштүрүлгөн билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр менен дал келбейт, бирок аларга ээ болуунун мүмкүнчүлүгүн түшүндүрөт.

– С.Л. Рубинштейн адамдын жөндөмдүүлүгү иштеген ишине, чөйрөгө карата өнүгөт, ал эми билим алууда ишмердүүлүк чоң мааниге ээ. Шык ар кандай чөйрөдө, ар түрдүү багытта өнүгүп, жөндөмдүүлүктүн өнүгүшүнө себеп болот деп жалпылаган.

«Интеллект» психологиялык өнүгтөн аң-сезимдин когнитивдик чөйрө менен болгон тыгыз байланышынын жана адамдын акыл жөндөмдүүлүгүнүн туруктуу түрдө анын ар кыл ишмердүүлүктөрүнөн, жүрүм-турумдарынан ар дайым көрүнүшү катары каралат.

Азыр адамдардын интеллектинин тогуз түрү (Ховард Гарднер сегиз түрүн, Р. Киасоки бир түрүн аныктаган) белгилүү.

Д. Векслер интеллект максаттуу жүрүм-турум жасоодон, рационалдуу ойлонуудан жана айланасындагы адамдар менен жакшы мамиле түзүүдөн көрүнөрүн белгилеп, анын түзүмү үч деңгээлден турарын аныктаган:

- 1) жалпы интеллект;
- 2) факторлор тобу – аракет интеллекти жана вербалдык интеллект;
- 3) атайын факторлор – жогоруда келтирилген интеллект түрлөрү.

Ушул параграфта зээндүү балдардын **психологиялык өзгөчөлүктөрү** жана зээндүүлүктүн түрлөрү: *жалпы (акылдык), атайын (көркөм, социалдык, спорттук)*, жана *бир жактуу акыл зээндүүлүгү* ачыкталып берилип, аларды өнүктүрүү маселелери каралган.

«Орто мектептерде зээндүү балдарды өнүктүрүүнүн психологиялык - педагогикалык негиздери» деп аталган экинчи параграфта зээндүү окуучуларды өнүктүрүүнүн психологиялык – педагогикалык маселелери каралган. Анда зээндүү балдарды өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары ачыкталды. Зээндүү балдарды **окутуу, зээндүүлүктү өнүктүрүү** маселелерин изилдөөдө **X** Гарднердин “интеллекттин түрлөрүнүн көптүк теориясы”, Ч. Спирмендин “интеллектин эки факторлуу теориясы”, Л. Терстоундун “интеллектин көп факторлуу теориясы”, Р. Стернбергдин “интеллектин үч илтиктүү теориясы”, А. Стаатс, К. Фишер, Р. Фейерштейндин “когнитивдик үйрөнүү теориясы” негиз болуп кызмат кылууда. Ошондой эле Англияда жана АКШда зээндүү окуучуларды окутуучу окуу программаларын түзүүдө Дж. Гилфорддун “Интеллекттин түзүмү” деген Б. Блумдун “Окутуу максаттарынын таксономиясы”, Дж. Рензуллинин “Окуу программаларын байытуунун үч түрү ” Ф.Уильямстын “Жүрүм-турумдун когнитивдик аффектик модели ” идеяларына негизделери аныкталды. Алардын

арсынан эң кеңири колдонулганы Дж. Рензуллинин “Окуу программаларын байытуунун үч түрү” (Мотивация, маселе чечүүгө багыт алуу, креативдүүлүктүн жана жөндөмдүүлүктүн жогорулугу) болуп саналат.

Аталган теориялардын ичинен Гарвард университетинин профессору Ховард Гарднер «Рамки ума: теория множественности ума» аттуу 1983-жылы жарыкка чыккан китебинде адамдар ар түрдүү деңгээлде билимдерди өздөштүрөрүн, ар бир адамдын билимдерди өздөштүрүүсү өзгөчөлүктөргө ээ экендигин баса белгилеп, адамдардын интеллектинин түрлөрүн аныктаган.

Психология илиминде жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүгө тиешелүү негизги жоболор С.Л. Рубинштейн тарабынан иштелип чыккан, ал «жөндөмдүүлүк» түшүнүгүнө инсандын ишмердүүлүккө жарамдуулугун аныктаган өзгөчөлүктөрү аркылуу түшүндүрмө берген.

С.Л. Рубинштейндин, А.Н. Леонтьевдин изилдөөлөрү окуу процессинин маани-маңызын ачууга, окуучулардын окуу процессинде өнүгүүсүндөгү реалдуу жолдорду аныктоого мүмкүндүк берет. Ишмердүүлүк концепциясында окуучулардын өнүгүсү интериоризация механизминде, окуу максаттарына, мотивациясына жана аракеттер системасына жараша болот.

В.Я. Ляудистин продуктивдүү ишмердүүлүктө окуучулар менен мугалимдин өз ара таасир этүүсүн өнүктүрүүнү ишке ашыруу концепциясы төмөндөгү максаттарды иш жүзүнө ашырууга шарт түзөт:

– окуу-тарбиялоо процессин башкаруунун жаңы стилин калыптандырууну (мугалим менен окуучунун карым-катышындагы жаңы инсандык позицияны) ишке ашыруу;

– окуу-тарбиялоо кырдаалын динамикалуу өзгөртүүгө өбөлгө түзүүчү ой-жүгүртүүнүн жаңы тибин калыптандыруу;

– коммуникативдик жана интеллектуалдык ишмердүүлүккө негизделген долбоорлорду биргелешип түзүүгө багытталган диалогдун жаңы стилин калыптандыруу.

Жыйынтыктап айтканда, зээндүү балдарды интеллектик жана чыгармачылык жактан өнүктүрүү өлкөнү туруктуу өнүктүрүүнү камсыз кылган адистерди даярдоо менен тыгыз байланышта. Маалымат технологиялары, санариптештирүү системасы дүркүрөп өнүгүп жаткан шартта ар бир окуучунун тубаса потенциалын өнүктүрүү бүгүнкү күндүн талабы. Ошондуктан мамлекеттик деңгээлде зээндүү балдарга билим берүүчү мектептерди көбөйтүү жана аларды атайын окуу программалары менен камсыздоо зарыл.

Үчүнчү параграф “**Кыргыз республикасынын мектептеринде зээндүү балдарды окутуу процессин уюштуруу жана өткөрүүнүн абалы**” деп аталып, Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнү жаңылоонун концепцияларын түзүү каралды.

Кыргыз тилинен билим берүүнүн концепциясы: Кыргыз тили окутуунун предмети катары өзүнүн көп жактуулугу, көп тармактуулугу менен айырмаланып, өз ичине, негизинен, төмөндөгүдөй аспектилерди камтыйт:

- 1) Кеп ишмердиги – сүйлөө жана түшүнүү аспектиси;
- 2) Тилдик материал – ошол тилде түзүлгөн тексттердин жыйындысы;

3) Тилдин системасы – фонетика, сөздүк состав, грамматика;

Кеп ишмердиги – тилдин реалдуу жашап турушунун көрүнүшү. Тилдик материал эки аспектиде каралат: а) белгилүү бир тилде сүйлөгөн жамааттын кеп ишмердүүлүктөрүнүн жыйынтыгы; б) тилдик система – тилдик материалдын илим катары окуп – үйрөнүлүшүнүн натыйжасы.

Стандарттын мазмунунда ушул үч аспект чагылдырылышы керек: кеп ишмердиги мектептеги тил боюнча билим берүүнүн негизин түзөт. Ал эми тилдик материал жана тилдик система – кеп ишмердигине окутуунун каражаттары болуп саналат. Тилдик система, тил жана кеп жөнүндөгү илимий маалыматтар көндүм болгон даяр үлгүлөрдүн негизинде калыптанган кеп тажрыйбасын аңдап түшүнүүгө жардам берет. Ал эми бул болсо тил боюнча билгичтикти жана машыккандыкты өркүндөтүү этабында абдан зарыл.

Жогоруда айтылгандар орто мектепте эне тилин окутуунун негизги мазмунун аныктайт. Буларды жүзөгө ашыруу үчүн төмөнкү милдеттерди аткаруу зарыл:

1. Тилдик компетенттүүлүктү калыптандыруу. Мунун өзү өз ичине тилдин системасы жөнүндөгү билимди жана орфографиялык, пунктуациялык кеп сабаттуулугуна жетишүү үчүн ал билимди пайдалана билүү жөндөмүн камтыйт.

2. Коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандыруу бул кеп ишмердигинин ар кандай түрлөрүнө жана формаларына, кеп маданиятына ээ болуу дегендикке жатат.

3. Орфография жана пунктуация – жазуу түрүндөгү кеп ишмердигинин бир багыты. (сабаттуу жазуу).

Адабий билим берүүнүн жалпы негиздери жана кыскача концепциясы:

Адабий билим берүүнүн кызматтары. Адабияттын окуу предмети катары өзгөчөлүгүн, анын искусствонун өзгөчө түрү болгон ички табиятын аныктайт. Адабият ааламдын сырын, адамдын жан – дүйнөсүнүн эстетикалык камылгасын, туюмун кабылдап, анын турмушунун ар кыл жактарын көркөм образдар аркылуу чагылдырат. Адабияттын адептик, эстетикалык, таалим – тарбиялык, дүйнө таануучулук жана билим берүүчүлүк таасир мүмкүнчүлүгү өтө кенен.

Адабият – турмушту көркөм таануунун жана чыгармачыл ишмердүүлүктүн өз алдынча тармагы. Адабият сабагы – окуучуларды эне тилин сүйүүгө, анын сырларын терең өздөштүрүүгө үйрөтүү сабагы.

Көркөм адабият искусствонун өзгөчө түрү катары коомдук аң сезимдин башка формалары: мораль, дин, философия менен тыгыз байланышта. Ошону менен бирге адабият таануу илими менен адабий сын, коомдук жана гуманитардык илимдер: тил илими, өнөр таануу, этика, эстетика, тарых, психология, педагогика жана логика менен байланышта өнүгөт.

Диссертациялык изилдөөнүн экинчи главасы “Зээндүү балдардын окуу процессин уюштурууну жана өткөрүүнү дидактикалык негизде ишке ашыруунун изилдөө материалдары жана методдору” деп аталып, анда зээндүү балдарды окутууну уюштуруунун жана өткөрүүнүн модели, изилдөөнүн методдору жана ага негизделген окутуу процессинин логикасы сунушталган.

Изилдөөнүн объектиси: жалпы билим берүүчү орто мектептерде зээндүү балдарды окутуу процесси.

Экинчи главанын биринчи параграфы “Зээндүү балдарды окутуу процесстерин уюштуруу жана өткөрүү” деп аталып темага тиешеси бар философиялык, психологиялык, педагогикалык жана окуу методикалык адабияттарды анализдөө; окуу процессине педагогикалык байкоо жүргүзүү; мугалимдер жана окуучулар менен ангемелешүү, анкета жүргүзүү тестирилөө аркылуу сурамжылоо; педагогикалык экспериментке материалдарды даярдоо, уюштуруу жана өткөрүү, педагогикалык эксперименттин жыйынтыктарын иштеп чыгуунун математикалык, статистикалык методдорун колдонуу изилдөөгө жардам берди.

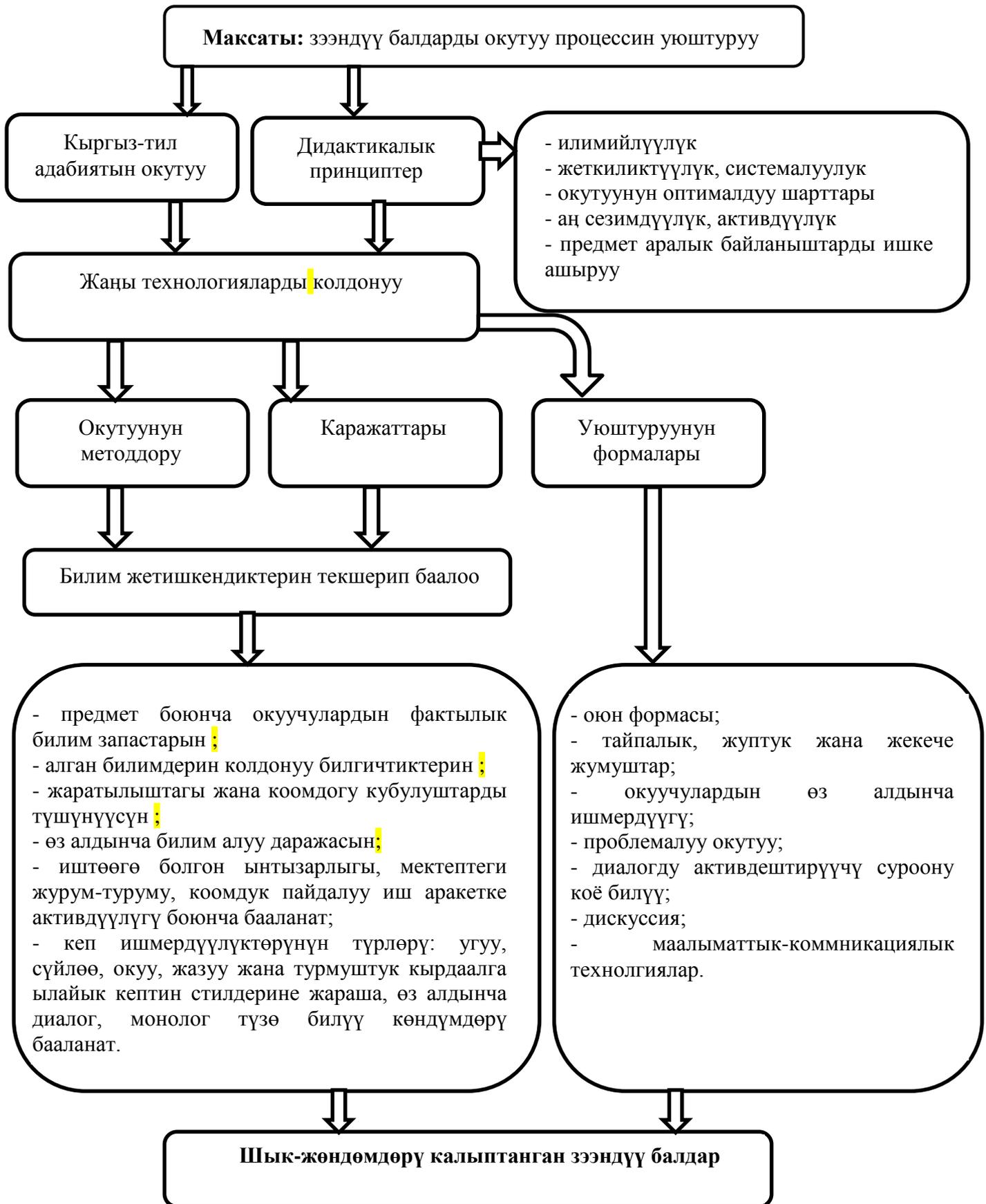
Теориялык анализ жүргүзүү темага байланыштуу маселелерди аныктоо, топтолгон илимий фактыларды анализдөө жана баалоо үчүн колдонулду, буга чейин белгилүү болгон чет элдик жана ата мекендик белгилүү окумуштуулардын илимий изилдөөлөрүндөгү зээндүү балдарды окутуу процессин уюштуруу жана өткөрүү кандай багытта, канчалык деңгээлде изилденгендигин анализдөө менен окуу мотивациясын калыптандыруудагы педагогикалык шарттарды аныктоо, иштеп чыгууда колдонулду. Дидактика боюнча базалык түшүнүктөр: Окутуу, окутуу процесси, окутуунун кызматтары, окутуу процессинин закон ченемдүүлүктөрү, окуу процессинин түзүлүшү (структурасы), колдонулуучу окутуу каражаттары, методдору.

Педагогикалык процесстин структурасында маанилүү орунду окутуу процесси ээлейт, анын жүрүшүндө билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр өздөштүрүлөт, сырткы шарттарга адамдын адаптацияланышына жана өзүнүн жеке өзгөчөлүгүн көрсөтүүгө мүмкүндүк берет.

Эмпирикалык методдун негизинде байкоону, сурамжылоону баарлашууну, окуучулардын иш аракеттеринин (чыгармачылык, оозеки, жазуу текшерүү иштеринин) жыйынтыктарын изилдөөчү методикаларды, тестирилөөнү жана педагогикалык эксперимент камтылды.

Сурамжылоо методу план боюнча катышуучуларды массалык сурамжылоо процесси катарында суроолор оозеки (интервью) жана жазуу (анкеталык сурамжылоо) түрүндө өткөрүүгө жардам берди.

Балдардын иш – аракеттеринин жыйынтыктары биз тараптан иштелип чыккан методдун (2.1-сүрөт) жардамы менен алынган натыйжалар зээндүү окуучуларга атайын даярдалган окуу материалдарды өздөштүргөндүгү жөнүндө маалымат берген педагогикалык изилдөөнүн адаттагыдай методдору кошумча метод катары, байкоо жүргүзүүдө жана так болбой калган маалыматты тактоодо колдонулду.

2.1-сүрөт. Зээндүү балдарды жаңы технологияларды колдонуу менен окутуунун модели

Тестирилөө методу максаттуу педагогикалык процессти изилдеген мүнөздөмөлөрдү аныктоого мүмкүнчүлүк берди, башка изилдөөлөрдөн айырмаланып, тестирилөө тактыгы, жөнөкөйлүгү, жеткиликтүүлүгү менен айырмаланды.

Педагогикалык эксперимент өткөрүү менен практикада **жаңы ыкмаларга, методикаларга, формаларга, окуу-тарбия ишмердүүлүгүнүн системасына жол ачты.** Педагогикалык эксперимент 2008-2019-жылдар аралыгында үч этапта өкөрүлдү:

Биринчи этабында (2008-2011-жж.) тандалып алынган тема боюнча педагогикалык, психологиялык, методикалык адабияттарды окуп үйрөнүү, зээндүү балдарды окутуу процессине атайын байкоолорду, мугалимдер жана окуучулар арасында сурамжылоо иштеринин негизинде коюлган проблеманын теориядагы жана практикадагы абалы аныкталды.

Экинчи этабында (2012-2015-жж.) изденүү эксперименти жүргүзүлүп анда зээндүү балдарды жаңы технолоргиялардын негизинде окуутунун дидактикалык жана методикалык маселелери талдоого алынып, окуутунун максаты, принциптери, формалары жана каражаттары иштелип чыкты.

Үчүнчү этабында (2016-2019-жж.) негизги педагогикалык эксперимент жүргүзүлүп, анда педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары анализденип, жалпыланып, теориялык жана эксперименттик материалдар такталып, божомолдун ырастыгы тастыкталды. Бул этапта диссертациянын текстин жасалгалоо иштери жүргүзүлдү, илимий методикалык сунуштар иштелип чыкты, алынган натыйжалардын практикада ишке ашышынын жолдору аныкталды.

Зээндүүлүктү өнүктүрүүнү изилдөөнүн методологиялык маселелерине токтолууда, алгач изилдөөнүн теориялык жана практикалык багыттарын, анын жалпы максатын жана стратегиясын аныктоочу принциптердин топтому болгон *методологиялык мамилени* тактап алдык.

Зээндүү балдарды өнүктүрүү системалуулук, ишмердүүлүк, инсанга багытталган окутуу ж.б. мамилелердин негизинде ишке ашырылды.

Биздин изилдөөдө Л.С. Выготскийдин жана С.Л. Рубинштейн ишмердикте инсанды өнүктүрүү концепциясы негиз кылып алынды.

Л.С. Выготский **“психиканын өнүгүшүнүн маданий-тарыхый теориясы”** деген концепциясында психикалык процесстердин өнүгүшүн түшүндүрүүдө тарыхый жана маданий принциптер маанилүү экендигин көрсөтөт. С.Л. Рубинштейн адамдын психикасын, анын конкреттүү ишмердүүлүгүнүн процессинде үйрөнүү (кароо) керек деп эсептейт.

П.Я.Гальпериндин **акыл аракеттеринин этаптуу өнүгүшү** теориясында адамда жаңы аракеттердин, образдардын жана түшүнүктөрдүн пайда болушу татаал, көп пландуу болуп, акыл аракеттеринин (билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн) калыптанышы этаптуу түрдө жүрөрү жана алты этапта ишке ашарын далилдеген. Жогоруда аталган методологиялык негиз **изилдөө методдорун** аныктоого жардам берип, изилдөөдө *байкоо, эксперттик байкоо, анкета, эксперимент*, ошондой эле зээндүүлүктү аныктоого тиешелүү Ровен тести (электрондук вариант), чыгармачылык потенциалды аныктоо тести колдонулду.

Дүйнө жүзүндө интеллект өзгөчөлүктөрү *-IQ Ровен тестин* колдонуу аркылуу аныкталат. Адамдын чыгармачылык мүмкүнчүлүгү канчалык деңгээлде экендигин өлчөө **“Чыгармачыл потенциалды изилдөөчү ыкма”** тести аркылуу жүргүзүлдү. Буларга кошумча зээндүү окуучулардын окуу мотивациясын аныктоочу анкета түзүп, аны колдондук.

XX кылымдын 80-90-жылдары **инсанга багытталган окутуу** көз карашы Н.И. Алексеев, Е.В. Бондаревская, В.В. Сериков, И.С. Якиманская, И.Б.Бекбоев ж.б. тарабынан өнүктүрүлгөн. Инсанга багытталган окутуу бала билим берүү процессинин борбору, мугалим жана бала тең укуктуу партнер, окутуу ишинин максаты окуучунун субъективдүү тажрыйбасын жаратуу, өнүктүрүү деген сыяктуу түшүнүктөр менен да мүнөздөлөт.

Окумуштуу Б. Кособаева таанып билүү процесстеринин негизги компоненттери катары билим, билгичтик жана көндүмдөрдөн айырмаланган чыгармачылык менен эмгектенүү тажрыйбасын окуучу өзү үчүн жаңылык болгон проблемаларды чечүү жолу менен өздөштүрө аларын белгилеген.

Экинчи параграф *“Зээндүү балдарга билим берүүнүн дидактикалык маселелери”* деп аталып, окутуунун дидактикалык негиздери каралып, зээндүү балдарды **окутуунун максаттары, мазмуну, методдору жана уюштуруу формалары** ж.б. ар тараптан ачылып берилди.

Мектепте билим берүүнүн негизги максаты – бул окуучуларда жалпы билимдер тутумунун негизин үйрөтүү. «Дидактикалык негиздер» түшүнүгү окутуунун мазмундуу мүнөздөмөсү жана билим, билгичтик жана көндүмдөр, педагогикалык билим берүүнүн системасы, ишмердүүлүктүн тажрыйбасы жана мугалим менен окуучунун өз ара мамилелери үчүн пайдаланылат. Билим берүүнү ар кандай деңгээлде: окуу планынын, окуу программаларынын, окутуу технологияларынын ж.б. өркүндөтүлүп түзүлүшүнүн, коррекцияланышынын негизинде ишке ашырууга болот.

Дидактикалык системаны иштеп чыгуунун негизинде белгилүү бир педагогикалык мамиле (багыт) туруш керек. Азыркы кездеги окутуунун салттуу; калыптандыруучу, үйрөтүүчү; өнүктүрүүчү; билим алууну активдештирүү; оптималдаштыруу; интеграциялоо; инсанга багытталган моделдеринин илимий жактан негизделишине, практикада колдонулушуна мүнөздөмө берилди. Бүгүнкү күндө маалымат өтө тездик менен көбөйүп жаткан шартта билим берүүдө окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуунун, окутууну дифференцирлөөнүн жана жекече уюштуруунун зарылдыгы ачылып көрсөтүлгөн. М.Н. Скаткин, Г.И. Щукина, И.Т. Огородникова, Ю.К. Бабанскийдин окуу китептеринде окутууну жекелештирүү маселелерин карашкан. Ал эми Е.С. Рабунский и А.А. Кирсанов ж.б. окуучулардын жөндөмдүүлүктөрүнө жараша топторго бөлүп дифференцирлеп жана жекелештирип окутууну, И.М. Осмоловская дидактикалык принциптердин негизинде мектепте **дифференцирлеп** окутуу концепциясын, А.А. Бударный и У.Д. Розенталь окууга болгон жөндөмүүлүктөрү боюнча класс коллективинде окутууну уюштуруу маселелерин изилдеп, жекече окутуу окуучуларда чыгармачылыкты жаратуучу

ишмердүүлүккө ээ болуу үчүн реалдуу шарттарды түзүүнүн бир жолу экендигин ачып көрсөтүлгөн.

Инге Унт, А.С. Границкая, В.Д. Шадриковдун изилдөөлөрүндө окутууну жекелештирүү окуу процессин уюштуруунун формасы, модели катары аныкталып, төмөнкүдөй эки түрү бөлүп көрсөтүлөт:

1. Мугалимдин бир гана окуучу менен иш алып баруусу.

2. Окуучу окуу каражаттары (китеп, компьютер ж.б.) менен гана өз ара аракетте болот.

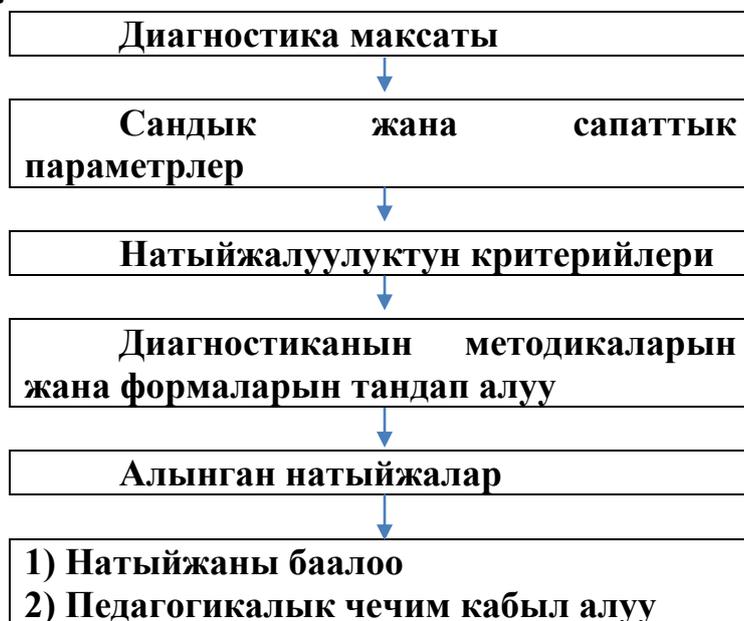
Зээндүү балдар окуу материалын өтө тез өздөштүргөндүгү менен айырмаланышат. Зээндүү балдарды окутууну жекече уюштуруу алардын окууга болгон шык-жөндөмүн, креативдүүлүгүн эске алуу аркылуу, аларды өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк жаратат.

Жекече окутуунун шартында зээндүү балдарды өнүктүрүү процессинде инсандын курактык психологиялык өзгөчөлүктөрү эске алынды. Өспүрүм куракта жетилүү процесси өтө күчтүү жүрүп, аларда өзүн көрсөтүүгө умтулуусу күч алат, ишмердүүлүктүн белгилүү бир түрүнө багыт алуу жана аны өздөштүрүү ниети жогорулайт.

Ушул главанын **“Мектепте зээндүү балдарды өнүктүрүүнүн натыйжалуулугун диагностикалоо”** деп аталган үчүнчү параграфында зээндүү балдарды жана окутуу процессинде алардын өнүгүүсүн диагностикалоо маселелери каралды.

Педагогикалык диагностика тарбиялоодогу жана окутуудагы педагогикалык процесстин абалын, шарттарын, жыйынтыктарынын маанисин аныктайт.

Педагогикалык диагностиканын жүрүш алгоритми төмөнкү темада берилди:

2.2- сүрөт. Педагогикалык диагностика процессинин жүрүшү

Буга чейин жүргүзүлгөн илимий иштерди үйрөнүү зээндүү балдарды аныктоо жана тандоо методдору катары төмөнкүлөр колдонулары белгилүү болду: 1) Байкоо (мугалимдер, ата-энелер, психологдор балдардын

жөндөмдүүлүгүн өнүгүшүн, окууда алган билим жетишкендиктери; 2) Анкета (Сурамжылоо); 3) Тест; 4) Тапшырмалар.

Зээндүү балдарда өнүгүүнүн пайда болуусун көзөмөлдөөдө диагностикага таянганда натыйжалуу болот. Биздин иште критерий психикалык көрүнүштөр (билим, билгичтиктер, көндүмдөр) - окуу материалдарын өздөштүрүү деңгээлдери **индикатор** катары каралат. Биз зээндүү балдарды өнүктүрүүнү төмөнкү көрсөткүчтөр аркылуу карадык: интеллектуалдык таанып-билүүчүлүк билгичтиктери; уюштуруучулук-ишмердүүлүк билгичтиктери; мотивациялык-баалуулук мамилелери.

Зээндүү балдардын окуу материалдарын өздөштүрүү деңгээлдерин төрткө бөлүп алдык. Анда баскыч түрүндө мүнөздөмөлөр берилди.

Психологиялык-педагогикалык адабияттардын анализи окутууну дифференцирлештирүү жана жекелештирүү проблемасына карата мамилелердин ар түрдүүлүгүн көрсөтүү.

Окутууну дифференцирлештирүү жана жекелештирүү негизинен өз алдынча иштөө формасында ишке ашырылат. Өз алдынча иштөөнүн мазмуну жана өзгөчөлүктөрү ачыкталды. Азыркы кезде окутууну жекелештирүүнүн төмөнкүдөй түрлөрү бар: 1) ар түрдүү деңгээлде дифференцирлеп окутуу; 2) жаңы маалымат технологиялары; 3) проекттер методу. 4) изилдөөчүлүк методу. 5) билимди модулдук жол менен көзөмөлдөө.

Дифференцирлеп окутуу – балдардын жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу шартындагы окутуу. Анын *деңгээлдик* жана *профилдик*, *тышкы* жана *ички* түрлөрү бар. Тышкы дифференцирлөөдө балдарды атайын класстарга, (математикалык, физикалык, гуманитардык) мектептерге бөлүштүрүшөт. (М: У.Салиева атындагы мектеп) топтоштуруп окутат.

Ички дифференцирлөөдө мугалим класста балдардын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алып жекече программада окутууну ишке ашырат.

Зээндүү балдарды окутуу процессин дифференцирлеп окутуунун формаларын уюштуруу (окутуу процессинин белгилүү бир учурунда зээндүү балдарды топтоштуруу ж.б.) аркылуу ишке ашырылды.

Дифференцирлөө жана жекече окутууда мугалим менен окуучунун өз ара таасир этүүлөрүн төмөнкүчө берүүгө болот (Сүрөт 2.3.) Анткени *мугалим жана бала* – бул окуу процессинин эки звеносу (1-звено – окутуу субъектиси, 2-звено – окутуу объектиси).

Сүрөт 2.3 Дифференцирлөө жана жекече окутууда мугалим менен окуучунун өз ара таасир этүүлөрү

Зээндүү балдарды билим алууга активдүү катышуусун шарттаган методдор: маселе чечүү, изилдөө методу, проектилер (долбоорлор) методу, мээге чабуул, симпозиум, тегерек үстөл, суроо-жооп, көрсөтүп аткартуу, ролдук оюндар ж.б. өзгөчөлүктөрү ачыкталып, аларды колдонуу менен тажрыйбалык иштер жүргүзүлдү.

Үчүнчү главада изилдөөдөгү үчүнчү милдетти, жалпы билим берүүчү орто мектептердин шартында зээндүү балдарга билим берүүнү уюштурууну педагогикалык экспериментте текшерүү жана жыйынтыктоо, илимий-методикалык сунуштарын иштеп чыгууга багаттылды. Анын биринчи параграфы **“Педагогикалык экспериментти даярдоо жана өткөрүү этаптары”** деп аталып, анда зээндүү балдарды окутууну дифференцирлөө жана жекелештирүү аркылуу жүргүзүү үчүн **байытылган окуу программаларын** колдонуу зарылдыгын эске алып, педагогикалык экспериментти жүргүзүүдө мазмундук, мотивдештирүүчү жана практикалык компоненттерди эске алуу менен атайын байытылган окуу программалары иштелип чыкты жана эксперименталдык класстарда иштеген мугалимдерге сунушталды.

Үчүнчү главанын экинчи параграфы **“Педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары”** деп аталып, зээндүү окуучуларды өнүктүрүү боюнча изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын талдоого арналды. Эксперименттик изилдөө үч этапта жүргүзүлдү.

Биринчи этапта мектеп окуучуларынын билим деңгээлдери, зээндүүлүктөрдү, аларды окуткан мугалимдердин компетенттүүлүктөрү, эксперименттик жана контролдук класстар бир нече мектептерде аныкталды.

Биринчиден, мектепте жакшы окуган, келечекте Республикалык олимпиадага катышат деген балдарды тандап алдык жана алар менен белгилүү иштерди жүргүздүк мугалимдерге окутуунун методдору боюнча консультациялар, семинарлар өткөрүлдү.

Экинчиден, интеллект тестин колдонуп окуучулардын зээндүүлүктөрүнүн деңгээлин аныктадык жана анда жогорку көрсөткүчкө ээ болгон балдарды тандап алып, алар менен иш жүргүздүк.

Экинчи этапта зээндүү балдарды өнүктүрүүгө таасир тийгизүүчү педагогикалык шарттарды, өбөлгөлөрдү, каражаттарды ж.б. аныктоо ишке ашырылды. Ровендин интеллект тестин колдонуп балдардын интеллектин, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн аныктадык.

Үчүнчү этапта зээндүү балдарды өнүктүрүү боюнча окуу-эксперименттик иштин модели иштелип, окуу программаларын, сабактардын (предметтердин) темаларын тандоо, окуу планына ылайык окутууну уюштурууну пландоо ж.б. аткарылды. Зээндүү балдардын чыгармачылык жөндөмдүүлүк потенциалын изилдөө максатында **“Инсандын чыгармачылык потенциалын изилдөөчү ыкма”** аркылуу зээндүү балдар тестирилөөдөн өткөрүлдү. Зээндүү балдарды өнүктүрүү боюнча педагогикалык – эксперименттин жыйынтыктары талданып, корутунду чыгарылды жана сунуштар айтылды. Педагогикалык эксперимент Ош

шаарындагы У. Салиева атындагы зээндүүлөр мектебинде жана Керме Тоо гимназия мектебинде жүргүзүлдү. Экспериментке жалпысынан 320 окуучу катышты.

Эксперименттик жана көзөмөл топтордун көрсөткүчтөрү биздин изилдөөбүздү башында жана биз жактан иштелип чыккан методиканы колдонгондон кийинки жыйынтыктары 1-2-таблицааларда берилди. Эксперименттик изилдөөгө катышкан бардык балдардын ичинен 162 нин иштери анализденди. Алардын ичинен **констатация** кыла турган экспериментке 83 бала, эксперименталдык топто 79 окуучу катышты. Алынган натыйжалар төмөнкүлөрдү көрсөттү:

3.1-таблица 2013-2014-окуу жылындагы алдын ала эксперименттик изилдөөнүн жыйынтыктары (%)

	Окуучулардын саны	Билим, билгичтик деңгээли (2013-2014)					
		Жогору	%	Орто	%	Төмөн	%
Көзөмөл топ	81	14	17,3	46	56,8	21	25,92
Эксперименттик топ	84	18	21,42	45	53,6	21	25

Экспериментте алынган жыйынтыктары төмөнкү диаграммада көрсөтүлдү.

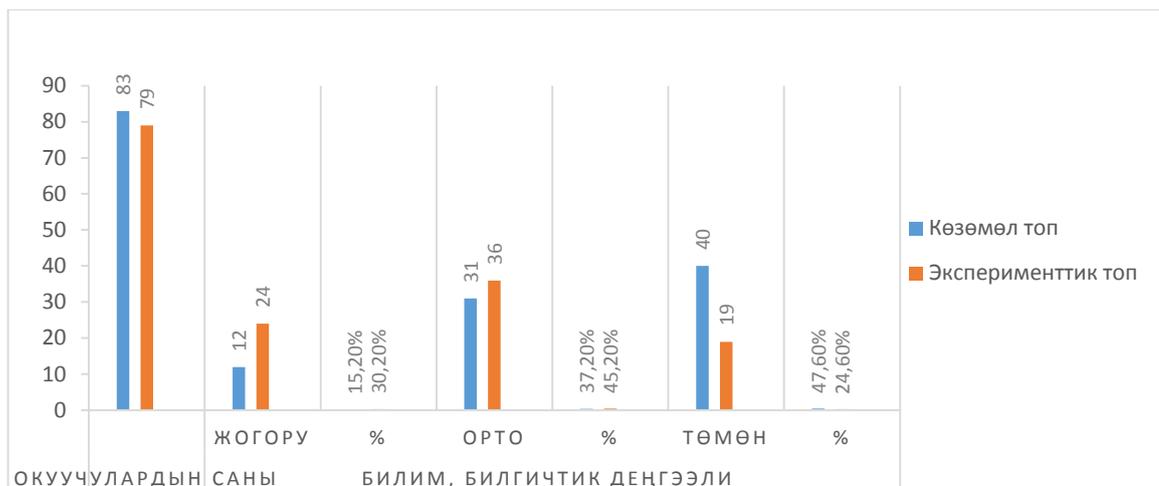

3.1-сүрөт. 2013-2014-окуу жылындагы эксперименттик изилдөөдөн алынган жыйынтыктардын көрсөткүчтөрүнүн диаграммада чагылдырылышы.

3.2-таблица . 2018-2019-окуу жылындагы эксперименттик изилдөөнүн жыйынтыктары (%)

	Окуучулардын саны	Билим, билгичтик деңгээли (2018-2019)					
		Жогору	%	Орто	%	Төмөн	%
Көзөмөл топ	83	12	15,2	31	37,2	40	47,6
Эксперименттик топ	79	24	30,2	36	45,2	19	24,6

Экспериментте алынган жыйынтыктардын диаграммада чагылыштары

3.2-сүрөт. 2018-2019-окуу жылындагы эксперименттик изилдөөдөн алынган жыйынтыктардын көрсөткүчтөрүнүн диаграммада чагылдырылышы.

Таблицадагы көрсөткүчтөр эксперименттик иштин натыйжалуулугу жөнүндө жыйынтык берди. Балдардын ийгиликтүүлүгүнүн коэффициентин салыштырып, биз алардын сандык белгилеринин эксперименттик топтогу балдардын билим, билгичтеринин калыптануусунун I, II же III даражасына туура келген деңгээлин бөлүк.

– I деңгээл – жогорку, бала максималдык оор тапшырманы аткара алат, мындай деңгээлде эксперименттик окутуунун аягында 24 окуучу болду.

– II деңгээл – орто, бала бир катар оорчулуктардагы тапшырмаларды аткара алат. Бул балдар тобунда 36 окуучу болду.

– III деңгээл – төмөнкү, бала тапшырмалардын кыйналууларга кабылып аткарат. Бул топто 19 окуучу болду.

Эксперименттик иштин жыйынтыктарын сандык жана сапаттык талдоо, эксперименттик тажрыйба ишине чейинки байкоо этабында эксперименттик жана көзөмөл тайпадагы балдардын билим деңгээли бирдей, ал эми калыптандыруучу этабында эксперименттик тайпанын балдарынын билим деңгээли көзөмөл тайпанын билим деңгээлинен жогору деген жыйынтыкка келебиз.

Эксперименттик изилдөө жүргүзгөнгө чейин жана эксперименттен кийин зээндүү деп эсептелген окуучуларды Ровен тести боюнча интеллект деңгээлдери жана алардын өнүгүүсү аныкталды.

Изилдөөдө алынган көрсөткүчтөрдөн эксперименттик иштен кийин зээндүү балдардын Ровен тести боюнча интеллект көрсөткүчтөрү жогорулагандыгы белгилүү болду. Ал эми текшерүүчү топ (18 окуучу) менен жүргүзүлгөн Ровен тестинин көрсөткүчтөрү 60%-75%дин аралыгын түздү. Мындан текшерүүчү топту түзгөн балдарга салыштырганда Ровен тести боюнча зээндүү балдардын интеллект көрсөткүчтөрү жогорулагандыгы белгилүү болду.

Зээндүү балдардын окуусунун натыйжалуулугу төмөнкүдөй педагогикалык шарттарга жараша болору аныкталды:

1. Зээндүү балдарды тахай мотивациялап туруу аркылуу аларды чыгармачылык ишмердик аткарууга шыктандыруу.

2. Педагогикалык коллективдин колдоосу. Зээндүү балдарды окуткан мугалимдердин жасап жаткан жумушунун маанилүүлүгүн аңдап билүүсү, түшүнүүсү.

3. Педагогикалык чеберчилиги жогору, инсандык сапаттары бийик мугалимдердин зээндүү балдарды окутуусундагы дидактикалык жана методикалык даярдыгы.

4. Мугалимдердин кесиптик чеберчилигин үзгүлтүксүз арттыруусу, зээндүү балдарды кошумча маалыматтарды үйрөнүүгө кызыктыруусу.

Диссертациябыздын изилдөө проблемасын теориялык жактан талдап чыгуунун жана педагогикалык эксперименттин натыйжасында төмөнкүдөй *жыйынтыктарга* келдик:

1. Жаңы технологияларды колдонуп билим берүүдө жана жекелештирип окутуу процессинде окуучулардын зээндүүлүгү өтө тез жана күчтүү өсөт.

2. Зээндүү балдардын өз алдынча изденүүлөрү, алардын интеллектуалдык жактан өнүгүшүнүн ийгиликтүү болушун камсыздайт.

3. Зээндүү балдардын өнүгүшү балдар менен педагогдордун биргелешкен чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн негизинде бир кыйла ийгиликтүү жүрөт.

4. Зээндүү балдарды өнүктүрүү процессинин натыйжалуулугун камсыздоочу төмөндөгүдөй педагогикалык шарттарды дагы түзүү зарыл:

– зээндүү балдарды өз алдынча иштөөгө үйрөтүү;

– бала менен педагогдорду чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүгө багытталган бирдиктүү иш аракет, аларды жакшы окууга жана чыгармачылык менен иштөөгө шыктандыруу;

– зээндүү балдарды өнүктүрүп окутуунун жаңы жана интерактивдүү технологияларын колдонуу аркылуу ишке ашыруу;

– зээндүү балдарды ата-энелер жана педагогикалык коллективдин колдоосу;

– зээндүү балдарды өнүктүрүү процессин педагогикалык жактан башкаруу;

– балдарды өнүктүрүүдө байытылган окуу программаларын колдонуу.

– зээндүү балдарды кесипкөй, инсандык сапаттары бийик мугалимдердин окутуусу;

– мугалимдердин зээндүү балдарды кошумча маалыматтарды үйрөнүүгө кызыктыруусу.

Жыйынтыктап айтканда, эксперименттик изилдөө балдарды дифференцирлеп, жекелештирип окутуу жана сабактарда интерактивдүү технологияларды (проекттер, изилдөөчүлүк ж.б. методдор) колдонуу балдардын билимдерин, көндүмдөрүн, билгичтиктерин өнүктүрүүдө эффективдүү натыйжа бергендигин көрсөттү.

КОРУТУНДУ

Изилдөөнүн илимий-теориялык жана эксперименталдык натыйжаларын жалпылоо менен төмөнкүдөй жыйынтыктар жасалып, милдеттер аткарылды:

1. Өткөрүлгөн педагогикалык анализ, зээндүү балдардын окуу процессин уюштурууга жана өткөрүүгө орчундуу көңүл буруунун зарылчылыгы, коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдөн келип чыгып, анын билим берүүгө койгон жаңы талаптарына байланыштуу экендигин көрсөттү. Анын чечилиши үчүн зээндүү балдарды окутуу процессинин мазмунуна, формасына жана окутуу методдоруна автор сунуштагандай жаңыча кароону талап коёт.

Мектепте зээндүү балдарды окутуу процессин уюштуруу жана өткөрүү боюнча педагогикалык теорияны жана практиканы өнүктүрүү проблемасын чечүүнүн негизги шарты болуп, мектепте зээндүү балдарды өз убагында аныктап, аларды өнүктүрүү боюнча чет элдик жана ата мекендик илимий эмгектерди изилдеп үйрөнүү аркылуу алардын өзүн өзү өнүктүрүүдөгү өз алдынча чыгармачылык менен иштөөлөрү, билимди системалуу өздөштүрүү зарылчылык тенденциясы аныкталды. Кыргызстандын жалпы орто мектептеринде жетекчиликке алынуучу документтерге талдоо жүргүзүү, зээндүү балдарды окутуу процессин уюштурууну жана өткөрүүнүн мазмунун өркүндөтүү проблемасын аныктоочу негизги теориялык проблемасын аныктоочу теориялык жоболорду илимий ой жүгүртүүдөн өткөрүү зарылчылыгын жана практикадагы акталдуулугун көрсөттү.

2. Орто мектептерде компетенттик мамиленин негизинде зээндүү балдарды окутуу процессин уюштуруу жана өткөрүүнүн стандарттарын, окуу пландарын жана программаларын оптималдаштыруунун илимий негиздерин анализдөө, дидактикалык талаптарга ылайык байытылган окуу программаларын, окуу материалдарынын мазмунун аныктоого мүмкүндүк берди, гумандуу баалуулуктарга (социалдык, моралдык-адеп ахлактуулук, эстетикалык) багыттоо негизделди;

Дидактикалык принциптердин системасына төмөнкүлөр камтылды:

- мазмундун билим берүүчүлүк, тарбия берүүчүлүк, өнүктүрүүчүлүк кызматтарынын комплекстүү чечилишине багыттуулугу;
- илимийлүүлүк, жеткиликтүүлүк, системалуулук;
- көрсөтмөлүүлүк;
- аң сезимдүүлүк жана активдүүлүк;
- окутуунун оптималдуу шарттары;
- таанып билүү кызыгууну, окууга жоопкерчиликтүү мамилени стимулдаштыруу;
- мазмундун баалуулук багыттуулук маңызы – ар бир окуучуну окуу процессинин борборуна коюу.

Зээндүү балдарга дидактикалык негизделген билим берүү процессин ишке ашыруунун педагогикалык шарттары катары мугалимдерди дидактиканын негиздери, окутуунун методдору, компетенттүүлүк жана компетенциялар түшүнүктөрү боюнча материалдар менен тааныштырууну камсыз кылды.

Дидактикалык талаптарга ылайык уюштурулган окутуу процесстери, мугалим менен окуучунун бирдиктүү иш аракетине жана мугалимдердин дидактикалык, методикалык алдын ала даярдыктары зээндүү балдарга билим берүүнүн сапатын жогорулатууга таасирин берди.

3. Зээндүү балдарды окутуу процессин уюштуруу өткөрүүдө байытылган окуу программаларын иштеп чыгууда жана анын мазмунун түзүүдө мазмундук, мотивдештирүүчү жана практикалык компоненттерине басым жасалды. Орто мектептерде зээндүү балдарга билим берүүдө байытылган окуу программаларын ишке ашырууда, алардын окуу материалдарын канчалык деңгээлде өздөштүрөрүн текшерүүгө басым жасалды.

Биринчи этапта VII-VIII класстарда кыргыз-тили жана адабияты боюнча билимди, билгичтик, көндүмдөрдү өздөштүрүү абалын байкоо, анкета жүргүзүү, сурамжылоо, тестирлөө, аңгемелешүү методдору аркылуу аныкталды. Контролдук жана эксперименталдык топтор такталды, алардын билим деңгээлдерин текшерүү үчүн материалдар даярдалды.

Экинчи этапта, мектепте кыргыз-тили жана адабияты боюнча базалык программанын негизинде окутуунун дидактикалык жана методикалык суроолорун анализдөө боюнча изденүүчүлүк эксперимент өткөрүлдү. Предметти окутуу процессинде окутуу методдору менен окутуу каражаттарын колдонуу, жаңы технологиялардын элементтерин колдонуу методикасы изилденип, мектептердин шартында колдонуу мүмкүнчүлүктөрү такталды. Иштелип чыккан методикалык сунуштар, сабактардын иштелмелери эксперименталдык класстарда колдонууга сунушталды. Окутуунун методикасына корректировкалар киргизилди.

Үчүнчү окутуучу жана текшерүүчү педагогикалык эксперимент учурунда педагогикалык эксперименттин натыйжалары анализделинип, жалпыланып, теориялык жана эксперименталдык материалдар такталып, изилдөөнүн божомолдоолорунун ырастыгы далилденди.

Азыркы кездеги заманбап мектептердеги зээндүү балдарды окутуу процессин уюштуруу жана өткөрүүнү өркүндөтүү зарыл болуп жаткан шартта диссертацияда коюлган проблемалар боюнча изилдөөлөрдү улантуу зарыл деп ойлойбуз.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Зээндүү инсан элдин акыл байлыгы, рухий кенчи болуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон атуул. Ошондуктан мамлекетти өнүктүрүү үчүн зээндүү инсандарга өзгөчө мамиле жасап, колдоого алуу зарыл. Зээндүү окуучуларды өнүктүрүүнүн мамлекеттик программасын кабыл алуу кечиктирилгис иштердин бири.

2. Мамлекеттик деңгээлде зээндүү балдарга билим берүүчү мектептерди, борборлорду көбөйтүү жана аларды атайын окуу программалары менен камсыздоо зарыл.

3. Изилдөөнүн жыйынтыктары зээндүү балдар үчүн билим берүүнүн Мамлекеттик стандарттарын, окуу программаларын жана окуу китептерин түзүү.

4. Өз алдынча иштөөнүн өзгөчөлүктөрү жана зээндүү балдардын өз алдынча иштөөгө басым жасашы, зээндүү балдарды өз алдынча иштөөгө үйрөтүү зарылдыгын жаратат. Балдарды өз ишин уюштурууга, текст менен иштөөгө, маалымат булактарын колдонууга үйрөтүү зарылдыгы келип чыгат.

Изилдөөнүн негизги мазмуну, жоболору автордун төмөндөгү эмгектеринде чагылдырылган:

1. **Айтышова, Ж.Т.** Проблемы единства обучения и воспитания одаренных детей [Текст] / Ж.Т. Айтышова // Материалы научной конференции «Ўзбекистон тараққинти вақшларнинг ижтимоий фаоллиги». – Фергана: ФГУ. – 2003. – С. 106-108.
2. **Айтышова, Ж.Т.** Жөндөмдүү балдарды изилдөөнүн кээ бир педагогикалык жолдору [Текст] // Известия вузов Кыргызстана / Ж.Т. Айтышова. – 2005. – №1.
3. **Айтышова, Ж.Т.** Некоторые вопросы педагогики одаренных детей [Текст] / Материалы научной конференции «Таалим жараннида мустакил тафаккур ривожланиши» / Ж.Т. Айтышова. Ташкент: ТашГУ, 2005. – С. 21-22.
4. **Айтышова, Ж.Т.** Некоторые проблемы одаренных детей [Текст] / Ж.Т. Айтышова. – Ташкент: ТашГУ. – 2006. – С. 41-42.
5. **Айтышова, Ж.Т.** Педагогические поддержки одаренных детей [Текст] / Известия Кыргызской академии образования: Специальный выпуск // Материалы международной научно-педагогической конференции, посвященной 75-летию чл.-корр. НАН КР, доктора педагогических наук, профессора И.Б. Бекбоева / Ж.Т. Айтышова. – 2005. – №3.
6. **Айтышова, Ж.Т.** Чыгармачыл балдарды окутуудагы божомолдуу программаларды сунуштоо [Текст] // Вестник Кыргызского национального университета им. Ж. Баласагына / Ж.Т. Айтышова. – Бишкек, 2009. – Вып. №1.
7. **Айтышова, Ж.Т.** Таланттуу окучуулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүн ашыруунун көзөмөлдөө [Текст] / Ж.Т. Айтышова. – Ош, 2011. – 62 б.
8. **Айтышова, Ж.Т.** Жөндөмдүү балдарды окутууда божомолдуу программалардын үстүндө иштөө [Текст] / Ж.Т. Айтышова. – Ош, 2012. – 55 б.
9. **Айтышова, Ж.Т.** Педагогические технологии к взаимодействия с одаренными детьми [Текст] // Вестник филиала РГСУ в г. Ош / Ж.Т. Айтышова. – М., 2012. – №10. – С. 66-70.
10. **Айтышова, Ж.Т.** Жөндөмдүү балдарды окутууда инновациялык усулдарды пайдалануу [Текст] // Вестник ОГПИ / Ж.Т. Айтышова. – Ош, 2012.
11. **Айтышова, Ж.Т.** Педагогические технологии взаимодействия с одаренными детьми [Текст] // Вестник Российского государственного социального университета / Ж.Т. Айтышова. – Ош, 2012. – №10-12. – С. 66-68.
12. **Айтышова, Ж.Т.** Божомолдуу программаларды таланттуу балдарды окутууда колдонуу [Текст] / Ж.Т. Айтышова. – Ош, 2013. – 50 б.
13. **Айтышова, Ж.Т.** Диагностика методы работы с одаренными детьми в начальных классах [Текст] // Наука. Образование. Техника / Ж.Т. Айтышова. – Ош, 2016.
14. **Айтышова, Ж.Т.** Балдардын билимин сапаттуу өркүндөтүүдө социалдык интеллекттин ролу [Текст] // Известия вузов Кыргызстана / Ж.Т. Айтышова. – Бишкек. – 2016. – №8. – С. 52-54.
15. **Айтышова, Ж.Т.** Самостоятельная работа как условие развития творческой активности одаренных учащихся [Текст] // Молодой ученый / Ж.Т. Айтышова. – Казань. – 2016. – №27(131). – С. 639-642.

16. **Айтышова, Ж.Т.** Мектеп жашына чейинки зээндүү балдардын чыгармачылык изденүүсүндөгү эмоциянын компоненттери [Текст] // Известия вузов Кыргызстана / Ж.Т. Айтышова. – 2016. – №3. – С. 170-172.

17. **Айтышова, Ж.Т.** Внеклассная работа по формированию экологической культуры младших школьников» [Текст] / Проблемы природоохранной организации ландшафтов // Международная научно-практическая конференция. ДГАУ / Ж.Т. Айтышова. – Новочеркасск. – 2014. – С. 19-22.

18. **Айтышова, Ж.Т.** Интеллект түрлөрү жана окутуунун натыйжалуулугун арттыруу маселелери. [Текст] // Наука новые технологии и инновации Кыргызстана. – №4. – С. 186-189.

19. **Айтышова, Ж.Т.** Балдардын билимин сапаттуу өнүктүрүүдө социалдык интеллекттин ролу. [Текст] // Известия вузов Кыргызстана / Ж.Т. Айтышова. – 2016. – №8. – 52-55-бб.

Айтышева Жаңыл Токтосуновнанын 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча «Зээндүү балдардын окуу процессин уюштуруунун дидактикалык негиздери» аттуу диссертациялык изилдөөсүнө

РЕЗЮМЕ

Түйүндүү сөздөр: зээндүүлүк, жөндөмдүүлүк, зээндүү балдарды өнүктүрүү, окутуу технологиялары, жекече, дифференциялап окутуу, педагогикалык шарт, проекттер методу.

Изилдөөнүн объектиси: жалпы билим берүүчү орто мектептерде зээндүү балдарды окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: зээндүү балдарга билим берүү процессин уюштурууну жана өткөрүүнү дидактикалык негиздөө процесси.

Изилдөөнүн максаты: зээндүү балдардын билим берүү процессин уюштуруунун дидактикалык негиздерин теориялык жана методикалык жактан негиздөө жана методикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн методдору: *теориялык:* изилденүүчү маселе боюнча философиялык, психологиялык, педагогикалык, методикалык изилдөөлөрдү жана адабияттарды, андагы илимий көз караштарды (позицияларды), билим берүүчү жана өнүктүрүүчү программаларды, мектептердин окуу жана тарбиялык иш-чараларынын пландарын, нормативдик документтерди талдоо; *эмпирикалык:* диагностикалоочу методдор (тестирлөө), аңгемелешүү, педагогикалык (калыптандыруучу, көзөмөлдөөчү) эксперимент.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык мааниси: педагогикалык адабияттарда берилген зээндүү балдарга билим берүүнүн теориясынын жана практикасынын проблемалары жалпыланды; орто мектептерде билим берүүнүн максаттарына жана мамлекеттик окуу-нормативдик документтердин талаптарына ылайык зээндүү окуучуларга билим-берүү процессин уюштуруу дидактикалык жактан алгач ирет негизделди; билим берүүнүн теориясындагы жана практикасындагы жаңыланууларды эске алуу менен зээндүү балдарды окутуу процессинин мазмуну такталып, аны ишке ашыруунун жана билим берүүнүн сапатын жогорулатуунун педагогикалык шарттары иштелип чыгып, педагогикалык эксперимент аркылуу далилденди; зээндүү балдарды окутуу процессин уюштуруу жана өткөрүү боюнча илимий-методикалык сунуштар иштелип чыкты.

Изилдөөнүн практикалык баалуулугу: Илимий изилдөөдө камтылган жоболор жана корутундулар, методикалык сунуштар жалпы билим берүүчү мектептерде зээндүү балдарды окутуу-тарбиялоо процессин өркүндөтүүгө мүмкүнчүлүк берет жана мектеп мугалимдерине колдонууга сунушталат.

Диссертациянын материалдарын мугалимдердин билимин өркүндөтүүчү институттарда атайын программаларды түзүүдө, окутууда колдонууга болот.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Айтышовой Жаныл Токтосуновны «Дидактические основы организации учебного процесса одаренных детей», представленного на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования.

Ключевые слова: одаренность, способность, развитие одаренных детей, технологии обучения, индивидуальность, дифференцированное обучение, педагогическое условие, метод проектов.

Объект исследования: процесс образования одаренных детей в общеобразовательных школах.

Предмет исследования: дидактическое обоснование процесса обучения одаренных детей.

Цель исследования: теоретико-методологическое обоснование дидактических основ организации учебного процесса одаренных детей и разработка методических рекомендаций.

Методы исследования. *Теоретические:* анализ философских, психологических, педагогических, методических исследований и литературы по проблеме исследования, анализ позиций и взглядов, изложенных в них, образовательных и развивающих программ, планов мероприятий по учебно-воспитательной работе школ, нормативных документов; *эмпирические:* диагностические методы (тестирование), беседа, педагогический (констатирующий, формирующий) эксперимент.

Научная новизна и теоретическая значимость исследования: обобщены теоретические и практические проблемы образования одаренных детей, представленные в педагогической литературе: согласно целям образования в средних школах и государственным учебно-нормативным документам организация учебного процесса одаренных детей были впервые дидактически обоснованы; учитывая преобразования в теории и практике образования было уточнено содержание учебного процесса одаренных детей, разработаны педагогические условия его реализации и повышения качества образования, доказаны при проведении педагогического эксперимента; разработаны методические рекомендации по организации и проведению процесса обучения одаренных детей.

Практическая значимость исследования: общие положения и выводы исследования, собранные материалы, методические рекомендации и технологии будут способствовать дальнейшему совершенствованию учебно-воспитательного процесса в школах по обучению одаренных детей и будут рекомендованы учителям для использования в практической работе.

Материалы диссертации можно использовать в создании специальных учебных программ в институтах повышения квалификации учителей.

SUMMARY

dissertation research Aityshova Zhanyl Toktosunovna "Didactic foundations of the educational process of gifted children", submitted for the degree of candidate of pedagogical Sciences in the specialty 13.00.01 – general pedagogy, history of pedagogy and education

Keywords: giftedness, ability, development of gifted children, learning technologies, individually, differentiated learning, pedagogical condition, method of projects.

Object of research: the process of education of gifted children in secondary schools.

Subject of research: didactic bases of education of gifted children.

The purpose of the study: to determine the didactic foundations in the organization of education of gifted children in secondary schools, the development of scientific and methodological recommendations to improve the quality of education of gifted students.

Method of research. Theoretical: the analysis of philosophical, psychological, pedagogical, methodical researches and literature on the investigated subject, positions and views stated in them, educational and developing programs, action plans for educational work of schools, normative documents; empirical: diagnostic methods (testing), conversation, pedagogical (forming, observational) experiment.

Scientific novelty of the research and theoretical significance: special research works devoted to the problems of theory and practice of education of gifted children studying in secondary schools have not been carried out in the Republic before. In this regard, this study can be considered one of the first didactic works on this topic, on the example of schools in Kyrgyzstan and the educational activities of gifted students through pedagogical experiment.

Practical significance of the study: general provisions and conclusions of the study, collected materials, guidelines and technologies will contribute to the further improvement of the educational process in schools for teaching gifted children and will be recommended to teachers for use in practical work.

The materials of this work can be used in the creation of special training programs of teacher training institutes.